

Оксана Чаган

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Львів, Україна

ORCID: 000-001-7386-8116; e-mail: oksanachagan@ukr.net

Назви опалювальних споруд та їх конструктивних частин у бойківських говірках

Реферат: У статті проаналізовано назви опалювальних споруд та їх частин у контексті дослідження будівельної лексики в бойківських говірках.

Здійснений аналіз ілюструє варіантність лексем на фонетичному, акцентуаційному, словотвірному та граматичному рівнях. Дослідження засвідчує архаїзацію назв опалювальних споруд, що зникли з життя бойків у зв'язку зі зміною процесів господарювання. Типовими мотиваційними ознаками для творення назв опалювальних споруд та їх частин у досліджуваних говірках є будівельний матеріал, з якого їх роблять, спосіб розташування споруди чи конструктивної частини стосовно основної, залишковий продукт, який зберігають у цьому місці.

Найпродуктивнішими способами деривації назв опалювальних споруд та їх частин є афіксальний та аналітичний. Серед назв фіксуємо запозичення з польської, німецької, угорської мов, а також зі східнороманських і тюркських мов.

Ключові слова: лексема, назви опалювальних споруд, мотивація, бойківські говірки.

Abstract: *Names of heating constructions and their constituent parts in Boycott dialects.* The vocabulary of traditional rural construction always reflects the regional culture and customs allowing to reconstruct the history of the material culture of the people as a whole. Heating is one of the most essential typological systems in public dwelling. Research into the heating structures in Boykivshchyna indicates their evolution and improvement resulting in the obsolescence of some and the emergence of new names.

The paper analyses the names of heating structures and their components in the context of research into construction vocabulary.

The analysis illustrates the variability of lexemes at the phonetic, accentuation, word-formation and grammatical levels. The study corroborates the archaisms of heating structures which have vanished due to changes in the lifestyle of the Boykos. Typical motivational signs of generating names of heating structures and their parts in the studied dialects are the respective building materials, the way the structure or its component are positioned in relation to the main structure, and the residuals stored there. The most productive ways of deriving the names of heating structures and their components are the affixed and analytical methods. The names include borrowings from Polish, German, Hungarian, as well as Turkic and Eastern Roman languages.

Keywords: lexeme, names of heating structures, motivation, Boyko dialects.

Важливою складовою традиційної культури етносу є народне житло, а система опалення та відведення диму, на думку дослідника Романа Сілецького, становить одну з його найважливіших типологічних особливостей (Сілецький 2008, 134).

Тому дослідження назв, що репрезентують опалювальні споруди в контексті вивчення будівельної лексики бойківських говірок є актуальним, адже власні польові матеріали підтверджують, що опалювальні споруди як явище матеріальної культури є важливими для повсякденного життя бойків.

Мета пропонованої розвідки – здійснити лексико-семантичний аналіз назв опалювальних споруд та їх частин як сегмента тематичної групи лексики традиційного будівництва в бойківських говірках.

Матеріалом для дослідження слугували власні записи мовлення носіїв бойківських говірок про будівництво житла. Використано також матеріали лексикографічних, лінгвогеографічних та етнографічних праць із Бойківщини.

Опалювальні споруди на Бойківщині пройшли певні етапи еволюції та постійно вдосконалювались: від глинобитної печі до споруд із каменю чи цегли, від курної системи відведення диму до півкурної та споруд зі системою відведення диму понад дах (Радович 2015, 188–191), від споруди, що складалась з єдиної варистої печі для приготування їжі та випікання хліба, до споруд, що мали вже окремі пікні печі та плити для варіння, чи зовсім окремих пристроїв тільки для обігріву (Радович 2015, 198–200).

Досліджуючи лексико-семантичну підгрупу (ЛСП) назв опалювальних споруд в аналізованих говірках, виділяємо загальні назви опалювальних споруд та назви споруд, що мотивовані способом спорудження чи будівельним матеріалом.

Загальними назвами опалюваних споруд є: *n'ich* (Зкц, Тхк, Хтр, Врх, Мшц, Урч, Анг, Н. Стд, Ялв), *пйец* (Анг, Здс, Лбх С., Лмн, Н. Ржн, Скл, Ямц), *пец* (Брк, Всн, Глц Ск., Гсн, Лбн).

Лексема *n'ich* відома загальнонародній мові (СУМ, VI, 551) та має праслов'янські корені (ЕСУМ, IV, 329). У досліджуваних говірках слово реалізує кілька значення, зокрема: 'місце на печі, де спали' (БНП), 'камера для випікання хліба' (БНП).

Розширену семантичну структуру в бойківських говірках також має лексема *пйец*: 'будь-яка опалювальна споруда', 'опалювальна споруда з топкою і димоходом, призначених для обігріву, у яких відсутня камера для випікання хліба та місце для приготування їжі', 'камера для випікання хліба (пікна піч)'. За свідченням етимологів, назва запозичена з польської мови; пор.: п. *piec* 'піч' (ЕСУМ, IV, 366). Слово з ідентичним значенням відоме й іншим говіркам української мови: закарпатським (Дзензелівський 1958, I, к. 24), лемківським (Пиртей 1986, 284; Горбач, VIII, 615), наддністрянським (Шило 2008, 199; Горбач, V, 69; Бичко 1992, 19), гуцульським (Негрич 2008, 132), західнополіським (Аркушин, II, 43), холмським (Осташ, 373).

Залежно від матеріалу, з якого споруджували піч, та способу будівництва в досліджуваному ареалі фіксуємо назви: ¹*біта n'ich* 'опалювальна споруда, яку роблять шляхом набивання глини' (БНП), *біта піч* 'тс.' (Ндн) (Радович 2015, 320), *n'ец біта з глини* 'тс.' (В. Сшц) (Радович 2015, 320), (Жкт) (Кобільник 1937, 26) *та пйец* 'опалювальна споруда, яку мурують із цегли' (Анг, Здс, Лбх С., Лмн, Н. Ржн, Скл), *пйец'чок* 'тс.' (Сглт), *мур* 'тс.' (Анг), *мур'ова* 'тс.' (Трвк), *мул'урка* 'тс.' (Скл, Грб), *мул'арка* 'тс.' (Крп, С. Мзн), ¹*кафел'на пец* 'тс.' (Врх), ¹*кафел'ній мур* 'тс.' (Анг).

Назви *біта п'іч*, *біта піч*, *п'єц біта з глини* перейшли до пасивного словника говору у зв'язку зі зникненням реалії з їхнього життя; пор.: лем. *битый пец* 'тс.' (Горбач, V, 615).

Лексема *мур* через посередництво польської запозичена з німецької мови (ЕСУМ, III, 535); пор.: *мур* 'висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось' (СУМ, IV, 827). Деривати *мурова*, *мул'ирка*, *мул'арка* коренями сягають, очевидно, теж польського слова *mularz* 'каменяр, майстер мурування' (ЕСУМ III, 533), 'той, що мурує, будує, вживає за матеріал цеглу, камінь, глину, вапно, цемент' (Karłowicz, II, 1066), що пов'язане з свн. *müre* 'стіна, мур' (ЕСУМ III, 533). Релевантною ознакою, на нашу думку, для утворення цих назв є 'кам'яні, цегляні' стіни опалювальних споруд; пор.: гуц. *мульірка* 'будування з цегли або каменю' (Негрич 2008, 117), зх.поліс. *мур* 'мурована з цегли грубка, піч і простінки в хаті' (Аркушин, II, 323).

Складені назви *кафел'ній мур*, *кафел'на пец* вказують на матеріал, який використовують для їхнього облицювання; пор.: *ка́хлі* 'керамічні плитки для лічування печей, стін будівель і т. ін.' (СУМ, IV, 122).

Зміна способу господарювання та технологічних процесів спричинила появу опалювальних споруд із топкою й димоходом, призначених для обігріву, у яких немає камери для випікання хліба та місця для приготування їжі. На позначення таких споруд у бойківських говірках фіксуємо назви *об'ігр'івач* (Н. Крп), *обогр'івач* (Врх), *огр'івач* (Сглт, Мт, Здс, Урч), *вогр'івач* (Брк, Грз, Лмн, Лбх Т., Мшц, Сглт.), *кафел'ній пец* (Глц Ск.), *кафел'ній пйец* (Ялн), *кафл'і* (Ялв), *пйец* (Імн, Клн, Крп, С. Мзн, Урч, Хтр), *пйецок* (Крк, Н. Ржн, Скл), *сто'йак* (Глц Ск., Лбх Т., Грз), *кал'га* (Всн), *трил'аж* (Грб), *грубка* (Ясн).

Лексема *об'ігр'івач* та однокореневі слова мають прозору мотивацію – вказують на функцію денотата; пор.: *обігрівач* 'пристрій, прилад для обігрівання' (СУМ, V, 502).

Назва *сто'йак*, очевидно, мотивована способом розташування пристрою у вертикальному положенні; пор.: *стояк* 'вертикальний брус, стовп, який служить опорою для чого-небудь, у якійсь споруді', 'пристрій для підтримання та зберігання яких-небудь предметів у стоячому положенні' (СУМ, IX, 741). Лексема має праслов'янські корені (ЕСУМ V, 430); пор.: нддніс. *стояк* 'груба, піч' (Шило 2008, 246), лем. *стояк* 'опора моста або греблі' (Пиртей 1986, 371), біл. діал. *стаяк* 'комин' (Янкова 1982, 340).

Не зовсім ясне походження лексеми *кал'га*. У закарпатських говірках слово *кал'га* відоме зі значенням 'груба, грубка' (Сабадош 2008, 138). У літературній українській мові зафіксована назва *кагла* 'отвір у димоході (до стелі), який затуляють для збереження тепла тощо' (СУМ, IV, 68), яка, за свідченням етимологів, є давнім видозміненим запозиченням з німецької мови; пор.: снн. *kacheloven* 'вид печі із глиняним склепінням і заглибленням, що збільшувало площу нагрівання' (ЕСУМ, II, 337); п. *kahla* 'комин, отвір до комина; отвір в хаті курній' (Karłowicz, II, 202). Можна також пов'язувати назву *кал'га* з угорським словом *kályha* 'піч, пічка' (Гальді 1987, 346; Сабадош 2008, 138).

У бойківських говірках лексема *трил'аж* відома із семантикою 'опалювальна споруда з грубкою і димоходом, що має три кути'. Мотиватором назви, очевидно,

є форма споруди, оскільки має три кути, де в інших спорудах, зазвичай, чотири кути. Загальнонародній мові відоме слово *трельяж*, одне зі значень якого ‘тристулкове дзеркало’ (СУМ, X, 242). Етимологи вважають, що значення ‘тристулкове дзеркало’ у запозиченого з французької мови слова *treillage* ‘альтанка’ виникло на ґрунті російської мови в результаті народноетимологічного переосмислення за аналогією до треугольник, треножник (ЕСУМ, V, 628).

Лексема *зрубка* є демінутивом від літературної назви *зруба* ‘піч, що служить для опалювання приміщення’ (СУМ, II, 177), яку вважають запозиченням з польської мови (п. *gruba* ‘велика піч; копальня’) (ЕСУМ, I, 602); пор.: зх.поліс. *зрубка* ‘мала піч’ (Горбач, V, 289), сх.под. *зрубка* ‘висока вертикальна піч, що служить для опалювання приміщення’ (Поліщук 2015, 254).

У досліджуваній ЛСП виділяємо лексико-семантичну мікрогрупу (ЛСМ) назв конструктивних частин опалювальних споруд.

Зі значенням ‘камера для випікання хліба (пічна піч)’ фіксуємо назви *n'ich* (БНП), *пекарс'ка n'ich* (Сглт), *пец* (Врх), *пйец* (Ндн, Сщ, Тпц, Тр'є), що в досліджуваних говірках є багатозначними, зокрема репрезентують значення ‘опалювальна споруда (загальне значення)’, пор. лем. *пец* ‘піч, у якій печуть хліб, варять їсти; верх печі, де сплять та вигріваються взимку’ (Турчин 2001, 232).

У бойківських говірках на позначення нижньої площини, дна печі, де горять дрова й випікають хліб найбільш уживані є слова *ватра* (Анг, Бгт, Брк, Бтл, Всн, Грв, Грз, Глц Ск., Жкт, Жпн, Зкц, Здс, Ісі, Імн, Клн, Крк, Крп, Лбх С., Лбх Т., Лмн, Лсц, Мшц, Мт, Н. Ржн, Плв, Пбк, Рлч, Сглт, С. Мзн, Сщ, Тпц, Хтр, Хщв, Хщн, Ябл, Ялв, Ялн), (Ндн, Спс, Тр'є, Тсц) (Радович 2015, 321; Фальковські 1935, 22). Оказіонально фіксуємо також слово *чер'ін'* (Грбн).

Лексема *ватра* ‘вогнище, багаття’ зафіксована в СУМі з приміткою ‘діалектне’ (СУМ, I, 297). Значення слова *ватра* ‘дно печі, на якому печеться хліб’ зафіксоване в інших лексикографічних працях (Грінченко, I, 129; Желехівський, I, 57). Мотивацією для творення слова є, очевидно, вогонь, який розкладають на дні печі. У бойківських говірках слово багатозначне: ‘черинь’; ‘вогонь’; ‘купа розжареного вугілля’; ‘вогнище в полі, лісі’; ‘місце, де горів вогонь’; ‘родовий маєток’ (Онишкевич, I, 86). Не зовсім ясна етимологія слова. Дехто з дослідників вважає його спільнослов'янським, проте висловлюють і думку про запозичення з давньоіранської мови через посередництво турецької чи циганської; також припускають, що слово має румунські корені (ЕСУМ, I, 339). Ареал поширення назви *ватра* ‘дно печі, на якому печеться хліб’ продовжується в інших говірках української мови: наддністрянських (Шило 2008, 67), лемківських (Пиртей 1986, 40), буковинських (СБГ 2005, 48), у говірках Одещини (Бондарь 2010, 36). Карти Загальнокарпатського діалектологічного атласу ілюструють функціонування слова *ватра* із цим значенням також у говорах Польщі, Словаччини, Румунії, Молдови (ЗКДА, I, к. 55).

Назва *чер'ін'* із семантикою ‘дно печі, на якому печеться хліб’ зафіксована у відомих лексикографічних працях (СУМ, XI, 308; Грінченко, IV, 457; Желехівський, II, 1067). За свідченням етимологів, слово має праслов'янські корені (ЕСУМ, VI, 306). У говірках української мови назва *че(у)п'ін'* відома з різними значеннями: гуц. ‘стеля в печі’ (Піпаш 2005, 219), нддніс. ‘місце на печі, де

завичай сидять діти' (Шило 2008, 273), бук. 'багаття, вогнище', 'припічок', 'черинь, дно печі' (СБГ 2005, 48), зх.поліс. 'місце в печі, де горять дрова; найгарячіше місце зверху, де лягали колись спати' (Аркушин, II, 249; Євтушок 1993, к. 58; Горбач, V, 324), пн.добрудж. 'дно печі хлібної' (Горбач, V, 399), сх. поділ. 'нижня площина, дно печі' (Поліщук 2015, 301), холм. 'дно печі' (Осташ 2004, 377).

Значення 'верхнє внутрішнє опукле перекриття печі' у досліджуваних говірках репрезентоване назвами *склеп'н'а* (Крп, Н. Крп, С. Мзн), *склеп'н'е* (В. Сщ, Ндн) (Радович 2015, 321), *склеп'н'а* (Брк), *склеп'л'н'а* (Зкц), *склеп'л'н'а* (Анг), *склеп'л'н'е* (Тр'є) (Радович 2015, с. 321), *склеп'л'н':а* (Грз, Імн), *склеп* (Ялв), (Тсц) (Радович 2015, 321), *п'іднеб'н'а* (Брк, Зкц), *п'іднебин'а* (Плв, Псп, Сглт, Хщв), *п'іднебен'е* (Ксв, Ямц), *п'іднеб'н':а* (Грз, Здс, Крк, Лмн, Мщц, Урч), (Жкн) (Кобільник 1937, 26), *піднебя* (Фальковські 1935, 22), *небо* (Анг, Клн, Н. Стд, Хтр, Хщн).

Лексема *склеп'н'а* та її варіанти перегукуються з літературною назвою; пор.: *склепіння* 'опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів і т. ін.; опукла стеля або взагалі верхнє внутрішнє покриття' (СУМ, IX, 280; Грінченко, IV, 137; Желехівський, II, 874); Слово *склеп* у досліджуваних говірках – реалізує кілька значень: 'сховище для зберігання городини та інших їстівних припасів зі склепінчастим перекриттям', 'сховище для городини ямного типу із плоским перекриттям з лядою без східців та двосхилим дахом', 'приміщення під першим поверхом будинку нижче рівня землі для зберігання городини та інших їстівних припасів'); пор.: *склеп* 'те саме, що склепіння' (СУМ, IX, 279). За свідченням етимологів, назва склепіння походить від запозиченого з польської мови слова *sklep* 'підвал, льох, шинок', яка зводиться до пл. **szklep* 'прикриття' (ЕСУМ, V, 274); пор.: зх.поліс. *склепін':а*, *склеп*, *склепован'н'е*, *скл'іпован'н'е* 'тс.' (Євтушок 1993, к. 55; Горбач, V, 319), бук. *склепіння*, *склепіння* 'тс.' (СБГ 2005, 494), сх.поділ. *склеп'н':а* 'тс.' (Поліщук 2015, 336).

Уживання лексеми *п'іднеб'н':а* і її варіантів зі значенням 'верхнє внутрішнє опукле перекриття печі', очевидно, зумовлене метафоричним перенесенням за схожістю форми; пор.: *піднебіння* 'верхня стінка ротової порожнини у людей і хребетних тварин, яка поділяється на передню тверду й задню м'яку частини і має склепінчасту форму' (СУМ, VI, 461; Желехівський, II, 645). Як стверджують етимологи, назва *піднебіння* є похідною від назви *небо* (ЕСУМ, IV, 57).

Функціонування лексеми *небо* зі значенням 'верхнє внутрішнє опукле перекриття печі', очевидно, також зумовлене метафоричним перенесенням за схожістю форми; пор.: *небо* 'видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола' (СУМ, V, 249); пор.: рос. *небо* 'верхня стінка порожнини рота, що має склепінчасту форму' (БТС); пор. також: пд.вол. *піднебін'н'е* 'тс.' (Горбач, V, с. 492), зх.поліс. *поднебін':а*, *небо* 'склепіння над черинню печі' (Євтушок 1993, к. 55), сх.поділ. *п'іднеб'н':а* 'тс.' (Поліщук 2015, 313), сх.поліс. *піднеб'н':а* 'тс.' (Дорошенко 1999, к. 91), біл. діал. *неба* 'тс.' (Янкова 1982, 214).

Отвір дугастої форми між припічком і внутрішньою частиною у бойківських говірках номіновано: *чел'усту* (Брк, Здс, Зкц, Лбх С., Лбх Т., Мщц, Ндн, Сглт),

(Фальковські 1935, 22), ^lчел'уст'і (Глц Ск., Крк), ^lчил'ус'м'і (Врх). Назва *челюсті* відома також у літературній мові (СУМ, XI, 291) та засвідчена в лексикографічних працях (Грінченко, IV, 450; Желехівський, II, 1063). Як стверджують етимологи, слово *челюсті* виникло як складний новотвір на праслов'янському ґрунті (> *čelъ від čelo* (укр. *чоло*) та – *ust-* від *usta* (укр. *уста*) (ЕСУМ, VI, 292); пор.: лем. *челюсти* ‘вхід до печі’ (Пиртей 1986, 430), *чел'уст'* ‘півкруглий отвір хлібної печі’ (Горбач, V, 647), нддніс. *челіста, челюста, челюства* ‘челюсть печі’ (Шило 2008, 272), *чел'уста, чел'усти* ‘горішня частина отвору хлібної печі’ (Горбач, V, 96), пд.вол. *чел'ус'ц'і* ‘отвір хлібної печі’ (Горбач, V, 517), зх.поліс. *чел'усті, чел'уст'* ‘т.с.’ (Євтушок 1993, к. 54; Горбач, V, 324), сх.поділ. ^lчел'ус'м'і ‘внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню; місце в печі, куди загрибають жар’ (Поліщук 2015, 362).

Значення ‘площина перед челюстями печі під комином’ репрезентована назвами *n'rip'ich* (Здс, Лбх С., Орв, Тхк) *n'rip'ичок* (Анг, Брк., Врх, Всн, Зкц, Імн, Крк, Крп, Мшц, Ндн, Опр, Сглт, Скл, С. Мзн, Тсц, Тр'є, Хтр, Ялв), *pru'n'ичок* (Глц Ск., Грбн, Ісі, Кмк, Лбх Т, Лмн, Мшц, Псп, Рлч, Хщв). Мотивація назви прозора, адже вказує на розміщення окремої частини стосовно печі. Із таким самим значенням слово *пріпічок* зафіксовано в літературній мові (СУМ, VII, 709) та інших лексикографічних працях (Грінченко, III, 432; Желехівський, II, 753).

На позначення ніші між стіною і піччю, де зберігали різні речі чи спали, у досліджуваних говірках виявляємо слова *за'n'ичок* (Брк, Глц Ск., Сглт), ^lзап'ичок (Анг, Врх, Крк, Крп, Лбх С., Лмн, Мшц, Ндн, Н. Ржн, С. Мзн, Хтр, Ялв). Мотиватором назви виступає місце розташування реалії стосовно печі. У бойківських говірках слово багатозначне: ‘лавка або нари між стіною і піччю’, ‘лавка під піччю’, ‘заглиблення в печі для посуду зі сіллю’, ‘верхня частина печі за кухонною плитою, де взимку сплять’, ‘місце між ліжком і піччю’ (Онишкевич, I, 280). Лексема *зán'ичок* ‘місце на печі, відгороджене комином, або за піччю’, ‘різної величини заглибина в бічній, задній або передній стіні печі, де зберігають предмети домашнього вжитку, продукти’ (СУМ, III, 261), ‘місце на печі (де лежать)’ (Грінченко, II, 80) є нормативною для української мови; пор.: лем. *запецок* ‘запічок’; лава за піччю паралельно до пекарської печі’ (Пиртей 1986, 121), нддніс. *за'n'ец, за'n'ецук* ‘запічок’ (Шило 2008, 123), гуц. *зánічок* ‘лежанка на печі чи біля печі’ (Піпаш 2005, 63), пд.вол. *зánічок* ‘поріг, щоб вилізти на пікчу піч’ (Горбач, V, 457), зх.пол. *зánік, зánіч* ‘запічок’ (Горбач, V, 293), біл. діал. *зánечок* ‘т.с.’ (Янкова 1982, 127).

Верхню площину печі, де сплять та вигріваються взимку в бойківських говірках номіновано: Номінацією для верхньої площини печі є лексеми *n'ich* (БНП), *лежанка* (Грбн), *лежанка* (Врх), *топ'чан* (Глц Ск.), *пйец* (Ндн).

Назва ^lле(л)жанка має прозору мотивацію. Зі схожими значеннями відома літературній мові: *лежанка* ‘низька піч у вигляді тапчана для лежання’, ‘призначене для лежання, спання підвищення з дерева, глини тощо’ (СУМ, IV, 469). Слово відоме іншим говіркам української мови: зх.поліс. *п'еч-лежанка* ‘місце над піччю, де можна спати, сушити зерно’ (Євтушок 1993, к. 58), говіркам Черкащини – *лижанка* ‘місце на печі, на якому лежать’ (ГЧ 2013, 372), говіркам Одещини – *ліжанка, лежанка* ‘припічок для спання, під яким порожнина сполучена з грубою’ (Мельничук 1958, 84).

Уживання лексеми *топ^лчан* зі значенням ‘верхня площа печі, де сплять та вигріваються взимку’, очевидно, пов’язано зі схожістю функції, яку виконує ця частина споруди, з літературною назвою *тапч^н* ‘вид ліжка з дощок без спинок’ (СУМ, X, 37; Грінченко, IV, 246). Етимологи вказують на тюркське походження слова (ЕСУМ, V, 516); пор.: лем. *тапчан* ‘тапчан, прича; вид широкого ліжка без спинок; широка лава для снання’ (Пиртей 1986, 382).

Як стверджують етнологи, на початку ХХ ст. на Бойківщині інтенсивно відбувається поділ функцій печі: пікну піч «використовують для випікання хлібних виробів, а для варіння прибудовують грубку з плитою» та в комплексі печі з’являється духовка (Радович 2015, 199). Відповідно у ЛСМ назв конструктивних частин опалювальних споруд виявляємо лексеми *кухн^а* (БНП), *кухн^і* (Скл, Грб), *шпор* (Ялв, Н. Стд), *шпар^гет* (Гсн, Всн, Лбн) із семантикою ‘груба, накрита чавунною плитою для приготування страв’.

Лексема *кухн^а* має прозору мотивацію, вказуючи на функційне призначення реалії пор.: *кухн^а* ‘спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для готування їжі; набір страв, характер харчування’ (СУМ, IV, 420). На думку етимологів, слово запозичене з польської мови, куди, очевидно, потрапило з німецької; пор.: свн. *küchen* (> нвн. *Küche*) ‘тс.’; пор.: гуц. *к^ухн^і* ‘піч для приготування їжі’ (Негрич 2008, 103), лем. *кухн^а* ‘тс’ (Горбач 1993, V, 596), бук. *к^ухн^а*, *к^ухн^е* ‘плита; кухня’ (СБГ 2005, 245).

Назви *шпар^гет* та шпор розглядають-як запозичення з німецької мови (ЕСУМ, VI, 458). За твердженням Й. Дзендзелівського, обидва слова є однокореневими та, очевидно, запозичені за посередництвом угорської мови; пор.: слц. діал. *šporhért*, угор. діал. *sparhét*, угор. діал. *spór* ‘тс.’ (Дзендзелівський 1958, к. 25); пор. також: закарп. *шпор* ‘кухонна плита’ (Сабадош 2008, 423), лем. *шпар^гет* ‘тс.’ (Пиртей 1986, 347).

Із семантикою ‘залізний ящик, вставлений у печі, щоб зберігати їжу теплою’ фіксуємо лексеми *браї^дура* (Брк, Врх), *браї^тура* (Глц Ск.), *ду^лхоўка* (Глц Ск, Грз, Імн, Лмн, Мшц, Урч), *бра^трура* (Анг, Грв, Грбн, Імн, Крп, С. Мзн, Урч, Ямц), *бра^ндура* (Зкц, Рзч), *бра^тура* (Н. Ржн, Сглт, Скл, Урч, Хтр), *бра^дура* (Бтл, Крк, Лбх Т., Лмн, Рзч), *бра^друра* (Грз, Мшц, Н. Крп), *бра^трура* (Лсц), *бл^лоўдар^л* (Ялв).

Назва *ду^лхоўка*, на думку етимологів, запозичена з російської мови (ЕСУМ, II, 150); пор.: літ. ‘тс.’ (СУМ, II, 444).

Лексема *бра^трура* та її варіанти, як стверджують етимологи, запозичені з німецької мови за польським посередництвом (п. *bratrura* > нвн. *Brátröhre* ‘піч для розігрівання; маленька піч для піджарювання’) (ЕСУМ, I, 249). Ідентичне значення слово має в інших говірках української мови: ндніс. *бра^друра*, *брай^рура*, *бра^тв^ура*, *бра^трура* (Шило 2008, 58; Горбач 1993, V, 27), гуц. *бра^трура* (Негрич 2008, 28), лем. *бра^друра* (Пиртей 1986, 32; Турчин 2011, 31), бук. *бра^трура*, *бра^трула*, *бра^тура* (СБГ 2005, 38; Горбач 1977, VIII, 142), п. діал. *bratrula* (Nowak 2015, 191; SGP, I, 475).

Назва *бл^лоўдар^л*, припускаємо, може бути запозичена з німецької мови через угорське посередництво; пор.: закарп. *бл^удер* ‘духовка в кухонній плиті’ (Сабадош 2008, 27), угор. діал. *blouder* ‘тс’, нім. діал. *Brouder* ‘тс.’. Слово *бр^одер* ‘духовка’ відоме й у гуцульських говірках (Піпаш 2005, 17).

На позначення місця, куди випадає попіл під кухню, грубою в досліджуваних говірках виявляємо лексеми *поп'іл'ник* (Брк, Бтл, Врх, Псп, Сглт, Ясн), *поп'іу'ник* (Псп), *поп'іл'ник* (Лмн), *поне('і)л'арка* (Грз, Грб, Мшц), *поне('і)л'анка* (Всн, Лсц), *поп'іл'ниц'а* (Зкц), *поп'іл'ничка* (Анг, Жкт, Імн, Крк, Н. Крк), *п'ічка* (Здс, Імн, Скл, Урч, Хтр), *п'іч'ниц'а* (Зкц), *пе'цоўка* (Ялв), *коўбашка* (Глц С.), *спу'зарка* (Крп, С. Мзн).

Похідні утворення від слова попіл на позначення місця, куди випадає попіл під кухню, грубою мають праслов'янські корені (ЕСУМ, IV, 517) та відомі іншим говірковим ареалам української мови: лем. *попел'ник* 'піддувало, місце для попелу під решіткою грубки' (Турчин 2011, 251; Пиртей 1986, 305), нддніс. *попільнік* 'піддувало, куди через решітку сиплеться попіл' (Шило 2008, 213), пд.бук. *поп'іл'ничка* 'грубка на попіл' (Горбач, VIII, 203). Демінутиви *п'ічка*, *п'іч'ниц'а* та *пе'цоўка*, очевидно, утворені шляхом метонімічного перенесення із цілого на його частину (*п'іч*, *пец* – опалювальна споруда).

Затемнену мотивацію має назва *коўбашка*. Можливо, пов'язана з літературною назвою *ковб'аня* 'глибока вибоїна, звичайно на дорозі, переважно з водою, болотом; глибоке місце, яма в річці, озері тощо' (СУМ, IV, 202; Грінченко, II, 260) чи *кóвбця* 'отвір у передній частині селянської печі' (СУМ, IV, 203). Етимологи розглядають слово як складне утворення від псл. *kolo* 'колесо' або псл. *kol-* 'колоти, бити' та псл. *banja* 'копальня; яма, заглибина' (ЕСУМ, II, 480); пор.: нддніс. *кóвбця* 'заглибина під припічком: місце в комині, де коптять ковбаси' (Шило 2008, 145), гуц. *ковб'ан'и* 'яма, заповнена водою' (Піпаш 2005, 80), сх.под. *коўбашка* 'заглиблення в задній стіні печі, куди ставлять ногу, щоб легше було вилазити на піч' (Полішук 2015, 281), говірки Одещини – *кóвбця*, *кóвбичка* 'запічок' (Бондарь 2010, 101).

Мотивацію назви *спу'зарка*, очевидно, теж є продукт згорання дров. У СУМі із ремаркою "діалектне" зафіксовано назву *спуз* 'попіл, присок' та *спуз'ар* 'пастух, в обов'язки якого входить підтримувати вогонь, заготовляти дрова, носити воду' (СУМ, IX, с. 611). У бойківських говірках також виявлено *спу'за*, *спу'дза* 'попіл; попіл із вогнем; попіл зі сажею' (Онишкевич, II, 246). За твердженням етимологів, слово *спу'за* запозичено зі східнороманських мов (рум. *spúzá* 'гарячий попіл з жаром; попіл', молд. *спу'зэ* 'тс.' (ЕСУМ, V, 386); пор.: гуц. *спу'за* 'порох, пил', *спуз'арь* 'палиця для перегортання жару' (Негрич 2008, 162; Піпаш 2005, 182), бук. *спу'за* 'попіл зі соломи, паперу, різного бадилля, який легко піднімається вгору, а потім осідає; сажа', *спуз'ар* 'пастух, в обов'язки якого входить підтримувати вогонь, заготовляти дрова, носити воду' (СБГ 2005, 516).

Репрезентантами значення 'металева решітка під грубою чи кухонною плитою, через які випадає жар та попіл' виступають назви *руш'та* (Анг, Брк, Глц Ск, Грб, Здс, Зкц, Н. Крп, Скл, Хтр, Ямц), *руш'та* (Крп, С. Мзн), *рош'та* (Всн), *г'ратка* (Грз), *г'раткы* (Мшц), *ре'ш'ітка* (Ялв).

Лексема *руш'та*, як стверджують етимологи, запозичена з польської мови (п. *ruszt*, *roszt* 'грати, решітка', що походить від нім. *Rost* 'грати; колосники') (ЕСУМ, V, 151). Із цим значенням слово поширене в інших говірках: гуцульських (Негрич 2008, 154), лемківських (Пиртей 1986, 347), буковинських (СБГ 2005, 472).

Отже, аналіз ЛСП назв опалювальних споруд та їх частин у бойківських говірках засвідчив варіантність на фонетичному: (п(й)ец, мул'у(а)рка, би(і)та п'іч, об'і(о)гр'івач, (в)огр'івач, склеп'л'ін'а(е), склеп'л'ін'(:)а, п'іднеб'і(у,е)н'(:)а, ч(е(у)р'ін', ч(е(у)л'усту(ї), браїд(т)ура, брат(д,т)рура, бран'дура, бра'т(д)ура); акцентуаційному – (п(п)іл'ник, л'е'жанка, склеп'л'ін'а), словотвірному (склеп – склеп'іння; небо – п'іднеб'ін:а; п'рип'іч – п'рип'ічок; п(п)іл'ниці'а – п(п)іл'ничка; п(п)е(ї)л'анка – п(п)е(ї)л'арка; п'ічка – п'ічниця'а); граматичному – (кафел'ний пец – кафел'на пец, г'ратка – г'раткы) рівнях.

Типовими мотиваційними ознаками для аналізованої ЛСП є назви будівельного матеріалу, з якого їх споруджують, спосіб розташування власне споруди чи конструктивної частини стосовно основної, залишковий продукт, який зберігається в цьому місці.

Найпродуктивніші способи деривації назв такі: афіксальний (суфіксальний – **-к-** (мул'у(а)рка, л'е'жанка, з'рубка, коубашка, п(п)іл'арка, п(п)іл'анка, спузарка, п'ічка, п'е'цоука), **-ін:-** (склеп'ін:а, п'іднеб'ін:а), **-ниц'-** (п(п)іл'ниця'а, п'ічниця'а), префіксально-суфіксальним (зап'ічок, п'рип'ічок), аналітична номінація (пекарс'ка п'іч, бита п'іч, біта піч, п'іец біта з гліни, кафел'ний пец кафел'ний п'іец, кафел'ний мур), запозичення з інших мов (польської – п'іец, брат'рура, склеп, угорської – шпор, шпар'тет, бловдар', німецької – мур, кагла, російської – трил'аж).

Список обстежених населених пунктів і їхніх скорочень

БНП – Більшість населених пунктів; Анг – Ангелівка, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Бгт – Багнувате, Турківський р-н; Брк – Боберка, Турківський р-н, Львівська обл.; Бтл – Бітля, Турківський р-н, Львівська обл.; В. Сщ. – Велика Сушиця, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Всн – Волосянка, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.; Врх – Верхне, Турківський р-н, Львівська обл.; Глц Ск. – Головецько, Сколівський р-н, Львівська обл.; Грб – Грабів, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.; Грбн – Гребенів, Сколівський р-н, Львівська обл.; Грз – Грозьова, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Гсн – Гусний, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.; Жкт – Жукотин, Турківський р-н, Львівська обл.; Жпн – Жупани, Сколівський р-н, Львівська обл.; Зкц – Закіпці, Турківський р-н, Львівська обл.; Зде – Задільське, Сколівський р-н, Львівська обл.; Ісаї – Ісаї, Турківський р-н, Львівська обл.; Імн – Ілемня, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.; Клн – Кальне, Сколівський р-н, Львівська обл.; Кмк – Комарники, Турківський р-н, Львівська обл.; Крк – Кривка, Турківський р-н, Львівська обл.; Крп – Кропивник, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Ксв – Коростів, Сколівський р-н, Львівська обл.; Лбн – Лубня, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл.; Лз – Лази, Воловецький р-н, Закарпатська обл.; Лмн – Лімна, Турківський р-н, Львівська обл.; Лбх С. – Либохора, Турківський р-н, Львівська обл.; Лбх Т. – Либохора, Турківський р-н, Львівська обл.; Лсц – Лосинець, Турківський р-н, Львівська обл.; Мт – Мита, Сколівський р-н, Львівська обл.;

Мшц – Мшанець, Старосамбірський р-н; Ндн – Недільна, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Н. Крп – Новий Кропивник, Дрогобицький р-н, Львівська обл.; Н. Ржн – Нижня Рожанка, Сколівський р-н, Львівська обл.; Н. Стд – Нижній Студений, Міжгірський р-н, Закарпатська обл.; Орв – Орів, Сколівський р-н, Львівська обл.; Пбк – Побук, Сколівський р-н, Львівська обл.; Плв – Плав'є, Сколівський р-н, Львівська обл.; Псп – Присліп, Турківський р-н, Львівська обл.; Рлч – Розлуч, Турківський р-н, Львівська обл.; Сглт – Сигловате, Турківський р-н, Львівська обл.; Скл – Сукіль, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; С. Мзн – Старий Мізунь, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.; Спс – Спас, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Сшц – Сушиця, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Тпл – Топольниця, Старосамбірський р-н; Трвк – Тернавка, Сколівський р-н, Львівська обл.; Тр'є – Тур'є, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Тсц – Тисовиця, Старосамбірський р-н, Львівська обл.; Тхк – Тухолька, Сколівський р-н, Львівська обл.; Урч – Урич, Сколівський р-н, Львівська обл.; Хщв – Хашів, Турківський р-н, Львівська обл.; Хщн – Хашованя, Сколівський р-н, Львівська обл.; Хтр – Хітар, Сколівський р-н, Львівська обл.; Ябл – Яблунів, Турківський р-н, Львівська обл.; Ялв – Ялове, Воловецький р-н, Закарпатська обл.; Ялн – Ялинкувате, Сколівський р-н, Львівська обл.; Ямц – Ямельниця, Сколівський р-н, Львівська обл.; Ясн – Ясень, Рожнятівський р-н, Івано-Франківська обл.

Література

- Аркушин Г.Л. [Arkushyn, H.L.] (2000), *Словник західнополіських говірок*, [Slovník zakhidnopoliskyykh hovirok, т. 1–2, Луцьк.
- Бичко З.М. [Bychko Z. M.] (1992), *Словник діалектної лексики села Грабовець Стрийського р-ну Львівської обл. Матеріали до вивчення курсу «Українська діалектологія»* [Slovník dialektnoi leksyky sela Hrabovets Stryiskoho rayonu Lvivskoi oblasti. Materialy do vyvchenia kursu «Ukrainska dialektolohia»], Львів.
- Бондарь О.І. [Bondar O.I.] (ред.) (2010), *Словник українських говірок Одещини*, [Slovník ukraínskykh hovoriv Odeshchynu], Одеса.
- БТС, *Большой толковый словарь русского языка* [Bolshoi tolkovyi slovar ruskoho yazyka] (1998), гл. ред. С.А. Кузнецов [S.A. Kuznetsov], публикуется в авторской редакции 2014 года, <http://gramota.ru/slovari/info/bts>.
- Гальді, *Венгерско-русский словарь* [Vengersko-ruskyi slovar], общ. ред. Л. Гальді (L. Haldi), Москва, Будапешт 1987.
- Грінченко (1907–1909), *Словарь української мови* [Slovar ukraínskoi movy], упоряд. з доданням власного матеріалу Б. Грінченко, [B. Hrinchenko.), т. 1–4, Київ.
- Горбач О. [Horbach O.] (1977), *Зібрані статті* [Zibrani statti], т. VIII: *Історія мови. Діалектологія. Лексикологія* [Istoriia movy. Dialektolohiia. Leksykolohiia], Мюнхен.
- Горбач О. [Horbach O.] (1993), *Зібрані статті* [Zibrani statti], т. V: *Діалектологія* [Dialektolohiia], Мюнхен.
- ГЧ, *Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів* [Hovirky Cherkashchynu. Zbirnyk dialektnykh tekstiv], упорядн. Г.І. Мартинова, Т.В. Щербина, А.А. Таран [H.I. Martynova, T.V. Shcherbyna, A.A. Taran), Черкаси 2013.

- Дзєндзелівський Й.О. [Dzendzelovskiy Y.O.] (1958–1993), *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика [Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSR: Leksyka]*, ч. I, Ужгород.
- Дорошенко Л.І. [Doroshenko, L.I.] (1999), *Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту: дис. ... канд. філол. наук [Arealohiia budivelnoi leksyky skhidnopoliskoho dialektu: Avto-ref. dys. ... kand. filol. nauk]*: 10.02.01, Київ.
- ЕСУМ, *Етимологічний словник української мови [Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy]*, т. 1–6, Київ 1982–2012.
- Євтушок О.М. [Yevtushok, O.M.] (1993), *Атлас будівельної лексики Західного Полісся [Atlas budivelnoi leksyky Zakhidnoho Polissia]*, Рівне.
- Желехівський Є., Недільський С. [Zhelehivsky E., Nedilsky S.] (1886), *Малоруско-німецький словар [Malorusko-nimetskyi slovar]*, т. 1–2, Львів.
- ЗКДА, *Общезакарпатский диалектологический атлас [Obshchekarpatskyi dialektolohycheskyi atlas]*, вып. 1, Кишенев 1989.
- Кобільник В. [Kobilnik, V.] (1937), *Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту [Materialna kultura sela Zhukotyń Turchanskoġo povitu]*, «Літопис Бойківщини», вип. 7, с. 15–37.
- Мельничук О.С. [Melnychuk O. S.] (1958), *Словник специфічної лексики говірки села Писарівка (Кодимський р-н, Одеська обл.) [Slovnyk spetsyfyichnoi leksyky hovirky sela Py-sarivka (Kodymskyi r-n, Odeska obl.)]*, «Лексикографічний бюлетень», вип. 6, с. 67–98.
- Негрич М. [Negrych M.] (2008), *Скарби гуцульського говору: Березові [Skarby hutsulskoġo hovoru: Berezovii]*, відп. ред. Н. Хобзей [N. Khobzey], Львів.
- Онишкевич М.Й. [Onyshkevych M.I.] (1984), *Словник бойківських говірок [Slovnyk boikivskykh hovirok]*, т. 1–2, Київ.
- Осташ Н. [Ostash N.] (2004), *Словник діалектної лексики переселенців із Холмищини [Slovnyk dialektnoi leksyky pereselentsiv iz Kholmshchynu]*, [в:] *Діалектологічні студії [Dialektolohichni studii]*, 4: *Школи, постаті, проблеми [Shkoli, postati, problemy]*, відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей [P. Hrysenko, N. Khobzey], Львів, с. 355–378.
- Піпаш Ю.О., Галас Б.К. [Pipash Y. O., Galas B.K.] (2005), *Матеріали до словника гуцульських говорів (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) [Materialy do slovnyka hutsulskykh hovoriv (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti)]*, Ужгород.
- Пиртей П.С. [Pyrtei, P. S.] (2004), *Короткий словник лемківських говірок [Korotkyi slovnyk lemkiivskykh hovirok]*, Івано-Франківськ.
- Поліщук Л.Б. [Polishchuk, L B.] (2015), *Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східнополіських говірках: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. [Strukturna orhanizatsiia ta ġeohrafiia nazv tradytsiinoġo budivnytstva v skhidnopolilskykh hovirkakh: dis. ... kand. filol. nauk]*, 10.02.01, «Українська мова».
- Радович Р. [Radovich R.] (2015), *Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ – першої половини ХХ ст. (Житлово-господарський комплекс) [Narodna arkhitektura Starosambirshchynu XIX – pershoi polovyny XX st. [Zhytlovo-hospodars'kyu kompleksy]]*, Київ.
- Сабадош І.В. [Sabadosh I.V.] (2008), *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району [Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu]*, Ужгород.

- СБГ, *Словник буковинських говірок* [*Slovník bukovynských hovirok*], заг. ред. Н.В. Гуйванюк [N.V. Huvanyuk], Чернівці 2005.
- Сілецький Р. [Siletskyi R.] (2008), *Опалювальні пристрої народного житла Середнього Полісся (конструктивно-функціональний та світоглядний аспекти)* [*Opaliuvalni prystroi narodnoho zhytla Seredn'oho Polissia (konstruktivno-funtsionalni ta svitohliadyi aspekty)*], «Вісник Львівського університету: серія історична», вип. 43, с. 134–183.
- СУМ, *Словник української мови* [*Slovník ukraínskoi movy*], т. 1–11, Київ 1970–1980.
- Турчин Є. [Turchyn Ye.] (2011), *Словник села Тулич на Лемківщині* [*Slovník sela Tylych na Lemkivshchyni*], Львів.
- Фальковські Я. [Falkovski Ya.] (1935), *Село Волосате, Лиського повіта* [*Selo Volosate, Lis'koho povita*], «Літопис Бойківщини», с. 14–28.
- Шило Г. [Shylo, H.] (2008), *Наддністрянський регіональний словник* [*Naddnistrianskyi regionalnyi slovník*], Львів.
- Янкova Т.С. [Yankova T. S.] (1982), *Диялектни слоўнік Лоеўічыны* [*Dyialektny slovník Loievshchynu*], Мінск.
- Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. (1900–1927), *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa.
- Nowak K. (2015), *Śląskie słownictwo gwarowe dotyczące domów mieszkalnych, zabudowań gospodarczych oraz ich wyposażenia*, [в:] *Studia Śląskie*, t. LXXVII, Opole, s. 185–200.
- SGP, *Słownik gwar polskich*, pod kier. M. Karasia, J. Reichana, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979–2004.